

ZÉTÉNYI ZSOLT

ALAPSZERZŐDÉSEK TRIANON ÁRNYÉKÁBAN – I. RÉSZ

Az ukrán–magyar alapszerződés

Immáron nem elhanyagolható irodalma van az 1990-es rendszerváltozás, az első szabadon választott országgyűlés által megválasztott kormány nemzetpolitikájának, s ezen belül is látványos szerephez jut az ún. magyar–ukrán szerződés kérdésköre a hozzá kapcsolt tényekkel és gondolatokkal. A helyzet sokszínűségét, az irodalomban megjelenő nézetek többféleségét mutatja már az is, ha a sok tanulmány és visszaemlékezés közül két könyvcímet említek; az egyik rendkívül alapos, külügyi iratokra támaszkodó visszaemlékezés és dokumentumközlés: „Kísérelt a trianoni trauma orvoslására, Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltozás éveiben”¹. A másik is naprakész, jól tájékoztató, a címe: „Miért mondott le az Antall-kormány és az országgyűlés a történelmi Kárpátaljáról?”² „1990 tavaszán-nyarán a beteljesült rendszerváltozás eufórikus hangulatában, és az egész akkori világot eltöltő optimista légkörben Antall és kormánya úgy érezte, most és gyorsan kell cselekedni, ha egy valóban radikálisan jobb Európát akarunk létrehozni, amelyben a magyar nemzet – egy későbbi miniszterelnök megfogalmazásában – akár módosítás nélkül egyesülhet, biztosíthatja az egész magyar közösség fennmaradását.”³ Más vélemény szerint bűn terheli az akkori kormányt és az országgyűlést, mert nem élt azzal a lehetőséggel, hogy kilépjen a jogtipró békeszerződések kalodájából.⁴ Tanulmányunkban azt kívánjuk bizonyítani, hogy e szerződések úgy, ahogyan megkötötték őket, szükségtelenek voltak, a cél elérésére nem voltak alkalmasak, így tartós hatásukat tekintve nem segítették elszakított nemzetrészeink hatékony jogvédelmét, még kevésbé szolgálták megerősödésüket. Továbbá bizonyítani kívánjuk, hogy e szerződések ún. kisebbségvédelmi rendelkezéseinek

Antall József magyar és Leonid Kravcsuk ukrán miniszterelnök kicserélik az ukrán–magyar alapszerződés okmányát. A XX. század krónikája. Officina Nova, Budapest, 1994.

súlytalansága – különösen a bennük foglalt határvédő klauzula, valamint az utódállamok által követett következetes, a magyar önrendelkezést elutasító, elnyomó magatartás miatt – megfosztotta a magyar külpolitikát és nemzetpolitikát egy hatékony jogérvényesítő eszköztől, a határok kérdésének megfelelő súlyú érvelési rendszerben való felhasználásának lehetőségétől. Nem vitatjuk – a meglévő adatokat ismerve – a kormányzati résztvevők szándékainak tisztességét. Bizonyított tény, hogy a trianoni és párizsi, súlyosan jogfosztó békeszerződések megerősítése nemzetközi és belpolitikai kényszerhelyzet nélkül, szabadon választott politikai rendszerben először történt meg a kilencvenes esztendő folyamán. A megerősítésnek ezért is igen nagy súlya van, ezért a mérlegelés csak szigorú lehet.

ALAPSZERZŐDÉSEK ÉS TERÜLETI KIKÖTÉSEK

Mind az ún. alapszerződés, mind a területi klauzula és a területi követelés mint nemzetközi jogi fogalom, jellegzetesen a közép- és kelet-európai térség történelmi-közjogi viszonyaihoz, helyzetéhez kapcsolódik. Mit értünk alapszerződésen? Mi ezek valódi értelme, jelentősége, és milyen érdekek felismerése szükséges értelmük valódi megfejtéséhez?

Az alapszerződés szóhasználat valójában a két német állam 1972. évi szerződésére alkalmaztatott (Grundvertrag

*követelései senkivel szemben sem és a jövőben sem támasztanak ilyen követeléseket.*⁷

Willy Brandt – az ellenzék CDU/CSU támadásaira válaszul – a következő kijelentést tette: *„Ezzel a szerződéssel semmit sem veszítünk, amit már régen el nem játszottunk.”*⁸ Ismerős mondanivaló Magyarországon is a magyar-ukrán ügyben, nálunk azonban egy konzervatív kormány vallotta ezt, s szociálliberális segítséggel vitte győzelemre.

A bizantinikus formula bizonyára a szovjet féltől származik. Az összes hetvenes évekbeli keleti szerződés ilyen, majd a rendszerváltozás utáni újabb keleti szerződésekben

A független Ukrajna első államközi szerződésében, melyet Magyarországgal kötött, nem volt szükségszerű a német formula alkalmazása

elnevezéssel) az alapvető államjogi és nemzetközi jogi rendezés értelmében. Más nemzetközi szerződések nem minősítik magukat így. A szerződést Berlinben 1972. november 8-án parafálták, december 21-én írták alá, a ratifikációs okmányokat pedig 1973. június 20-án Bonnban cserélték ki, egy időben a csehszlovák-NSZK szerződés parafálásával. Ezen alapszerződés 3. cikk 2. bekezdése a következő mondatot tartalmazza: *„Megerősítik a köztük fennálló határok sérthetlenségét most és a jövőben, és kötelezik magukat területi integritásuk korlátlan tiszteletben tartására.”* Adenauer megteremtette a kibékülést és a szövetséget a Nyugattal, Willy Brandt megvalósította a békés kiegyezést a Kelettel.⁵ Az NSZK sajátos helyzeténél, közelmúlt történeténél, földrajzi fekvésénél és gazdasági érdekeinél fogva alakította kapcsolatait egyebek mellett a Szovjetunióval és keleti szomszédaival. A német történelem és sors sajátos mivolta meghatározóan hatott nemcsak a szovjet-NSZK, hanem a lengyel-NSZK, az NDK-NSZK alapszerződésre, a csehszlovák-NSZK szerződésre. E szerződésekben az NSZK tudomásul vette a II. világháború után Kelet-Európában kialakult területi status quot.⁶ A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Német Szövetségi Köztársaság között 1972. június 3-án hatályba lépett szerződés – mely ugyanúgy nem viseli az alapszerződés megnevezést, amint a többi keleti szerződés sem – 3. cikkének 2. bekezdésében a következőket tartalmazza: *„Kötelezik magukat arra, hogy maradéktalanul tiszteletben tartják az összes európai államok területi sérthetlenségét a mai határok mellett; kinyilvánítják, hogy nincsenek területi*

az NSZK-tól meg is kapták a korábbi határformulát a vele szerződő államok⁹, mert ezekkel az országokkal nem volt sem békeszerződése, sem határmegállapító szerződése. Lengyelország Oroszországgal és Ukrajnával kötött erről szerződést, mert nem volt köztük a II. világháború után határmegállapító szerződés.

TERÜLETI KIKÖTÉS A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG ÉS UKRAJNA KÖZÖTT LÉTREJÖTT SZERZŐDÉSben

A független államiságát 1991-ben visszanyert „nemzetközileg érvényes és garantált határokkal még nem rendelkező, újjászülető Ukrajna” valamennyi szomszédja esetében ragaszkodott ahhoz, hogy a területi követeléseket kizáró német és lengyel formula kerüljön bele a vele kötött államközi szerződésekbe, hangoztatta a kormány. Szerintünk az ukrán-magyar határ sajnos „nemzetközileg érvényes” volt.

Az ominózus klauzulát magyar részről később sem vették el. Tették ezt annak ellenére, hogy a magyar miniszterelnök 1993-ban elvi éllel utasította vissza a békeszerződésben már elismert határok újabb szerződésekben történő elismerését. Hozzátehetjük, más a szerződéses kötelek elfogadása, és más egy főbenjáró nemzetközi nemzetpusztító döntés hangsúlyos tiszteletben tartása és megerősítése.

A független Ukrajna első államközi szerződésében, melyet Magyarországgal kötött, nem volt szükségszerű a német formula alkalmazása. Különösen, ha tekintetbe vesszük Ma-

gyarország és Ukrajna kapcsolatát, történelmi, geopolitikai, geostratégiai helyzetük, helyzetünk sajátosságait. Természetes lett volna az, hogy Magyarország – történelmi megalázottságának emlékével a háta mögött s e történelmi megalázottság kézzel fogható verejtékes valóságát, és Kárpátalja azóta sem sokat változott akkori helyzetét –, kitért volna egy ilyen bizantinikus formula aláírása elől, s egy semlegettebb, a status quót rögzítő formulát ajánlott volna fel.

Magyarország szomszédsági szerződéseinek Szlovákia és Románia tekintetében adott tartalommal való megkötését pedig semmi sem indokolta.

Az új történelmi korszak békéjét az Európai Unió egy Közép- és Kelet-Európára szabott Stabilitási Egyezményvel (Balladur-terv) kívánta biztosítani. A terv eredetileg nemzetközi jogilag kötelező normák és szabályok megalkotásával számolt, hasonlóan az 1919-ben született és 1945-ben elejtett nemzetközi kisebbségvédelmi egyezményekhez. A határmódosítások gondolatának térségbeli elhalása, mint legfőbb kérdés „megoldódása” után egyre jobban felhígult a terv. A kötelező szabályozásból jogilag kötelező érvénnyel nem bíró deklaráció lett, s az EU a kisebbségi jogok és más nézetkülönbségek megoldását a felvételt megelőző kétoldalú keretek között kezdte szorgalmazni. A csatlakozási feltételekről szóló koppenhágai kritériumok 1993-ban megállapított szövege szerint politikai kritériumok: stabil demokratikus intézményrendszer; az emberi és kisebbségi jogok érvényesülése, védelme.

A szlovák kormány megkönnyebbüléssel fogadta ezeket a fejleményeket, s nemzetközi szalonképessége javításának reményében – egyben a magyarelles belső rendelkezések mintegy leplezésére – 1995 tavaszán váratlanul késznek mutatkozott az államközi szerződés megkötésére. A Horn-kormány hajlandó volt a határgaranciát a kisebbségi jogok jelentősebb kiterjesztése nélkül is belefoglalni

Vladimír Meciar szlovák és Horn Gyula magyar miniszterelnök a szlovák-magyar alapszerződést írják alá. Forrás: tasr

a szerződésbe, cserébe néhány szép ígéretért. A Párizsban aláírásra kerülő Stabilitási Egyezmény előestéjén – az EU és az Egyesült Államok határozott sürgetésére – a magyar és a szlovák miniszterelnök váratlanul megegyezett a szerződés szövegében, és 1995. március 19-én – miután a szlovák fél nyíltan megtagadta a területi önkormányzat gondolatát – azt alá írták Párizsban. A következő esztendőben ezt követte a Romániával kötött szerződés, hasonló határgaranciával.

1992 végéig Magyarország a kétoldalú államközi szerződések és konvenciók egész sorát kötötte meg, a következő sorrendben: Olaszország, Franciaország, Németország, Lengyelország, Oroszország, Ukrajna, Horvátország, Szlovénia. E szerződések kötelezték az aláírókat az ENSZ Alapokmányában és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (1995-től Szervezet, EBESZ), valamint az Európa Tanács kisebbségekkel kapcsolatos dokumentumaiban szereplő alapvető nemzetközi normák és elvek tiszteletben tartására, a nemzetközi szervezetek – igencsak vérszegény – határozataira, konvencióira és ajánlásaira hivatkozva.¹⁰ Kétoldalú alapon a kisebbségvédelem első szerződéses megállapodása az 1991. május 31-én aláírt Magyar-Ukrán Nyilatkozat és Jegyzőkönyv volt. Ehhez Horvátország 1992-ben Nyilatkozat formájában csatlakozott, amit a két ország 1995. április 5-én kétoldalú konvenció szintjére emelt. Tartalmában hasonló az 1992. november 11-én, Budapesten aláírt magyar-országi Nyilatkozat. A mai napig a legrészletesebb és legtartalmasabb kölcsönös kisebbségvédelmi egyezmény az 1992. november 6-án aláírt Magyar-Szlovén Szerződés.

A német példájú határbiztosító formula magyar részről csak az ukrán, s ennek nyomán a román és szlovák féllel kötött szerződésben van. Miért nem volt valódi alapja a sajnos, precedens értékű ukrán igénynek nem csak a területi követelésről való lemondásra, de határmegerősítő szerződésre sem? Egyebek mellett azért, mert az 1947-es békeszerződésnek az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság is aláírója volt, ezt megelőzően pedig a csehszlovák-szovjet szerződés alapján került Kárpátalja a Szovjetunió, ezen belül az Ukrán SzSzK területére. Magyarország határait világosan rögzítette a máig hatályos párizsi békeszerződés, előzőleg a trianoni diktátum, tekintet nélkül arra, hogy milyen államutódlás következett be a Szovjetunió felbomlása után. Elemi, jogi és közjogi faktum az, hogy egy állam, amely törvényes utódja vagy jogutóda a hatalmi-területi elődnek, természetesen azt a területet is ugyanolyan jogalappal birtokolja, amely a jogelődjét vagy törvényes hatalmi-területi elődjét megillette. Ez meg-

illeti Ukrajnát, mint az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság jogutódját, de úgy is, mint a Szovjetunióknak nem általános jogutódát (ez Oroszország), ám jogutódát a nyugati határok tekintetében nem, ez utóbbi tény vitathatatlan (tekintet nélkül a Szovjetunió felbomlása utáni egyéb jogutódlási kérdésekre). A magyar-ukrán szerződés azonban a kérdéses határklauzula vagy jogutódlási tények nélkül is tartalmazta a meglévő határok sérthetlenségét, az erőszak kizárásán alapuló nemzetközi jogrend, helsinki ajánlások elismerését!

„A Magyar Köztársaság és Ukrajna (a továbbiakban: a Szerződő Felek) kapcsolataikat baráti államokként fejlesztik. Következésképpen a szuverén egyenlőség, az erőszak alkalmazásától vagy az azzal való fenyegetéstől való tartózkodás, a határok sérthetlensége, a területi épség, a viták békés rendezése, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás, az alapvető emberi jogok és szabadságjogok, a népek egyenjogúsága és a sorsuk feletti rendelkezéshez való joguk tiszteletben tartása, a nemzetközi jogi kötelezettségek jóhiszemű teljesítése, a jószomszédság, a partnerség és az együttműködés elvei által vezérelve tevékenykednek. 1. Cikk

A Szerződő Felek az Egyesült Nemzetek Alapokmányában és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet dokumentumaiban vállalt kötelezettségeikkel összhangban a közöttük esetleg felmerülő vitákat kizárólag békés eszközökkel oldják meg. Soha, semmilyen körülmények között sem alkalmazzák egymással szemben elsőként fegyveres erőket. A Felek tiszteletben tartják egymás területi épségét, és kijelentik, hogy egymással szemben nincs, és nem is lesz területi követelésük. [kiemelés a szerzőtől]¹¹. 2. Cikk.”

SZEMÉLYES ISMERETEIM ÉS EMLÉKEIM, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ANTALLI ÍGÉRETRE

A rendszerváltozás éveinek nemzetpolitikája bizonyára tartogat számos kutatási feladatot a történészek s reményeink szerint a jogászok számára. A kérdéskört jelentős morális, érzelmi és politikai nehezékek teszik bonyolulttá. E körülmények megfontolásra készítettek abban a tekintetben, hogy szabad-e ezt a kérdéskört alapos monografikus feldolgozás, a korabeli külügyi iratok kimerítő ismerete nélkül érinteni és elemezni. Az eseményekben és történelemben való személyes részvételem és érintettségem alapján mégis úgy döntöttem, hogy a nyilvánosság elé tárok néhány adatot és személyes emléket, amelyek különben talán végleg a feledés homályába merülnének.

1990 és 94 között a magyar országgyűlés képviselője voltam, az Emberi Jogi Bizottság titkára, majd alelnöke,

ezen a területen legmagasabb tisztségű konzervatív képviselő. Az elnök Fodor Gábor volt a Fidesz részéről. Alkotmányjogi érdeklődésemre tekintettel többen megkérdezték tőlem, miért ezt a területet választottam az Alkotmányügyi Bizottság helyett, s erre egyetlen választ adhattam: a Magyarországtól elszakított nemzetrészek sorsa iránt táplált erős érdeklődésem vezetett erre a területre. Így történhetett, hogy 1990-ben közel másfél hónapon keresztül (az országgyűlés üléseinek látogatását mellőzve) képviselőtársaimmal együtt magánúton beutaztuk az elszakított nemzetrészek által lakott utódállami területeket. Erről az utazásról *Magyarok a Kárpát-medencében, 1990* címmel jelentést írtam az országgyűlésnek, ami mintegy 50 példányban készült, s eljutott az adott kérdéskör tekintetében általam fontosnak tartott személyekhez, frakcióvezetőkhez, miniszterekhez, miniszterelnökhöz, egyes főpapokhoz.

A birtokomban lévő országgyűlési irat, az 5984. számú országgyűlési határozati javaslatához készült módosító javaslatom dátuma szerint már 1993. február 16-án napirendre került volna, a kérdés érdemi tárgyalása ekkor mégsem következett be, s a következő tárgyalási szakasz 1993. május 3-án kezdődött. Ennek az anyagát, a kormányelőterjesztést, amely tartalmazta a szerződés szövegét, valószínűleg újra kiosztották. Megdöböntett a megerősítés fenyegető közelsége, figyelemmel a szerződés viszonylagosan jó, ám létkérdésként és a határbiztosító klauzula súlyához képest elégtelen, területi autonómiáról szót sem ejtő „kisebbségvédelmi” rendelkezéseire is, amelyek megfelelték az akkori nemzetközi jogi helyzetnek, sőt annál valamivel kedvezőbbek voltak. Az igazi baj a szerződés 2. Cikk (2) bekezdése volt: „A Felek tiszteletben tartják egymás területi épségét, és kijelentik, hogy egymással szemben nincs és nem is lesz területi követelésük.”-formula ellentételezéseként – a külügyminiszter szerint – a kárpátaljai magyarság mindazokat a kisebbségi jogokat megkapja, amelyek irány- és példamutatóak a térségben.

Ezzel szemben 1990 őszi utazásaink alapján és egyéb forrásokból is úgy láttam, úgy látszott, hogy a katasztrofális gazdasági helyzetben lévő Kárpátaljának két útja van: az egyik egy nemzeti mitológiára épített, építő központosított állam, a másik egy nyers katonai diktatúra. Ilyen koordináták között erősen kérdéses volt a kisebbségi jogokról szóló okmányok valódi súlya. Vitathatatlan volt az a máig is tapasztalható tény, hogy autonómiáról szó sem lehetett a szó valódi, területi autonómiát is kifejező értelmében. Mutatja ezt a Beregszászi Magyar Autonóm Körzet ügyének máig tartó meghíúsulása. Az akkori ukrán nemzetiségi törvény 1992-ben a nyelvhasználat tekintetében ezt ott

engedte meg, ahol a nemzetiségek többségben vannak, márpedig a magyarok kevés helyen voltak abszolút többségben. A helyes megoldás a százalékos arányban kifejezett viszony lett volna. Ez a kárpátaljai magyarság esetében akkor 13% volt.

Ilyen körülmények közepette készítették elő az említett magyar-ukrán szerződést. A szerződés már készen, aláírásra várt, amikor 1991. december 1-jén népszavazást tartottak a

tűzbe az országos elnökség napirendjére a magyar-ukrán alapszerződéssel kapcsolatos legfontosabb kérdéseket. Utaltam arra, hogy ezt már két hónappal korábban is kértem. Április 26-án lehetett az az elnökségi ülés, amelynek napirendjére indítványoztam a kérdés felvételét. Indítványomhoz csatoltam a Magyarok Világszövetsége tiltakozó határozatát. Kezembem volt Iván Turjanica aláírásával a kárpát-aljai ruszinok egyesületének orosz és magyar

Aggodalmam fő oka azonban az volt, hogy az ominózus szövegrész teljesen ellentétes Magyarország történeti hagyományával, a magyar közjog 500 éves elveivel, a Szentkorona-állameszmével

köztársaság függetlenségéről és az elnök személyéről, emellett Kárpátalján referendumot is tartottak, amely Kárpátaljának különleges gazdasági övezetként önkormányzati státuszt biztosít. Magyar szempontból a szavazás legnagyobb tétje a Magyar Autonóm Körzet volt. A négy kérdést elsősorban többséggel megszavazta Kárpátalja lakossága. Kárpátalja különleges önkormányzati státuszát a szavazók 87%-a, a beregszászi magyar autonóm körzet megteremtését a szavazók több mint 80%-a támogatta! Elvárható lett volna, hogy magyar részről a nemzetiségi körzet ügyét akár pótlólagosan – hiszen tudható volt a várható referendum tartalma – az államközi tárgyalások anyagává teszik, mi több, ragaszkodnak a referendum eredményének végrehajtásához, tekintet nélkül arra, hogy a kijevi parlament hogyan döntött, bár ez sem igazi akadály, egy kormánytöbbség a parlamentben érvényesíteni tudja valódi akaratát. A magyar miniszterelnök öt nap múlva – miután Moszkvában is aznap aláírt két hasonló tárgyú megállapodást – aláírta a szerződést, a referendum eredményére utalás nélkül.

1992 áprilisában a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége elkészítette a Magyar Autonóm Körzet alapokmányának tervezetét, melyet a járási tanács akkor támogatónan elfogadott. Július 22-én a területi tanács elutasította a Magyar Autonóm Körzet megalakulására vonatkozó törvénytervezetet, és nem támogatta annak megvitatását a kijevi Legfelsőbb Tanácsban. 1993. július 1-jén az ukrán Legfelsőbb Tanács illetékes bizottsága elutasította a kárpátaljai szabad gazdasági övezetre vonatkozó törvénytervezetet.

Kezembem a ratifikációról szóló kormányjavaslattal, április 26-án kértem dr. Für Lajos ügyvezető elnököt, hogy

nyelvű levele, amelyben azt kérte a magyar országgyűléstől, hogy „ne ratifikálja a szerződést”, „ne adja el a megszállt Kárpátalja népét, amely ezer éven át békességben sok nemzetiséget egyesít”, s „ne véglegesítse az 1945. évi Firlinger-Molotov egyezséget¹²”. Kezembem volt a KMKSZ, a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége elnökének, Fodó Sándornak egy levele, amely arról biztosította a magyar kormányt, hogy megfelelő szerződést támogatni tudnak, ám az adott szerződést nem említi. Aggodalmam fő oka azonban az volt, hogy az ominózus szövegrész teljesen ellentétes Magyarország történeti hagyományával, a magyar közjog 500 éves elveivel, a Szentkorona-állameszmével, a magyar nemzet és kárpátaljai része érdekeivel.

Vakító világozással villant belém az a felismerés, hogy Magyarország szabadon választott politikai rendszere, kormánya és országgyűlése most először önként, a külföld által legitimnek megtekintett viszonyok között megerősíti azt a békediktátumot, amelyet 1920-ban és 1947-ben szinte akaratbénító nemzetközi kényszerek közepette, vesztés háború után fogadott el a gazdasági és nemzetközi politikai fenyegetettség állapotában lévő ország, úgy, hogy a párizsi békeszerződés megkötésekor közjogilag is korlátozott szuverenitású, idegen nagyhatalom hadserege által megszállt állam volt. Ezeket a kényszerbéké-szerződéseket, amelyek nemzetközi jogi megítélése a győztesek által eldöntött helyzet megszilárdítását jelentette, most „önként és dalolva” megerősíti Magyarország, elzárva magát attól, hogy e megcsönkítottságát valódi alkuban érvényesítse, ha egyáltalán alkunak helye van az elszakított nemzetrészek önrendelkezésének kivívása érdekében.

Ilyen körülmények közepette ülésezett a Magyar Demokrata Fórum elnöksége április utolsó hetében az esti órákban. Valószínűleg a hét végén, pénteket megelőző valamelyik napon. Február óta az országos gyűlés döntése folytán tagja voltam ennek a testületnek, s így részt vettem az ülésen, ahol jelen volt dr. Antall József, az MDF elnöke, miniszterelnök, dr. Kónya Imre frakcióvezető, dr. Szabad György, az országgyűlés elnöke, dr. Jeszenszky Géza külügyminiszter, dr. Zacsék Gyula képviselőtársam, emlékezetem szerint ott volt még ifj. dr. Fekete Gyula barátom és

Az ígéret tartalmára rákérdeznek azok, akiknek elmesélem az előbb leírt esetet: hogyan kell érteni Antall József mondanivalóját? Ez lehet megítélés kérdése és tárgya. Magam úgy vélem, hogy ez a kijelentése cseng vissza abban a felszólalásában, amelyet 1993. május 11-én a szerződés megerősítésről szóló országgyűlési szavazás napján mondott el. Ebben kijelentette: *„Azokkal az országokkal, amelyekkel megállapították mint országgal vagy jogelődjeikkel pontosan a határunkat, ilyen szerződésszöveget nem fogadunk el. Ezt kifejezésre juttattam Kravcsuk elnöknek írott*

Az Ukrajnával megkötött szerződés tartalmilag súlyos, adott időben megelőzhető s utólag alig jóvátehető hibát hordozott

mások is. Ezen az ülésen felvetettük a magyar-ukrán szerződés ügyét. Egyrészt a szöveg elfogadhatatlan mivoltát kifogásoltuk, rávilágítva az adott jogfeladó klauzúrára, másrészt azt igyekeztünk elérni, hogy a kormány halassza el a ratifikációs országgyűlési vitát. Jeszenszky Géza bizonyos felindultsággal védte álláspontját az újabb kisanantant gyűrűjének megakadályozására – erre és másra is, mint érdemre hivatkozott –, amelyet az országgyűlési vitában is elmondott. Jeszenszky felhevült szónoklata után Antall József azt a megjegyzést tette, hogy „Géza, ne vond kétségbe azok nemzeti elkötelezettségét, akik egy nemzeti szempontból jelentős ügyben más véleményt képviselnek!”

Sajnálatosan nem született határozat az ügyről. Előre láttam, hogy kísérletünk a megerősítés elhalasztására nem lesz eredményes. Antall néhány mondatos más irányú beszélgetésbe kezdett velem, érdeklődve a Bajcsy-Zsilinszky Társaság helyzetéről. (Életéből alig fél esztendő volt már csak hátra, súlyos beteg volt, éjfél előtt távoznia kellett.) Az ülésnek véget vetettünk, és magánbeszélgetésekkel állva folytattuk az eszmecsérést.

Az ajtó közelében álltam, amikor a miniszterelnök megérintette a karomat, szembefordult velem, kezét nyújtott és ezt mondta: *„Ígérem neked, hogy amíg én vagyok a miniszterelnök, hasonló eset nem fog előfordulni.”* Ez volt Antall Józseffel az utolsó személyes beszélgetésem. Nem szoktam beszélgetéseket megjegyezni, ez azonban – nyilván a nagy érzelmi teher miatt is – megmaradt. (A szerződést 1991. december 6-án Kijevben dr. Antall József írta alá, Jeszenszky Géza minisztériumának előkészítése után.)

levelemben és egyben tartalmazza a tárgyalás jegyzőkönyve is azt, hogy ezt a különleges kivételt csak Ukrajnával szemben tettük meg. Azt is kifejezésre juttattam, hogy sértőnek tekintjük más országok részéről, hogy két békeszerződés aláírása után – függetlenül, hogy ez nekünk milyen fájdalmat okoz –, számos nemzetközi szerződés után, még külön bizonygató nyilatkozatokat és bizonygató szerződéseket nem teszünk. Ugyanezt nem olyan rég e házban a szlovák parlament küldöttségének fejtettem ki.”¹³

Amint ismeretes, 1995-ben megkötötték a kérdéses szerződési feltétel precedens jellegét elutasító, békeszerződéssel megerősített határok esetén feleslegesnek minősítő antalli ígéret cáfolatául a szlovák-magyar, majd a következő esztendőben a román-magyar szerződést, pontosan azzal a német klauzúrával, amelynek feleslegességét Antall József is látta, s amely felesleges volt Ukrajnával kapcsolatban is. Az Ukrajnával megkötött szerződés az előbbieket szerint tartalmilag súlyos, adott időben megelőzhető s utólag alig jóvátehető hibát hordozott, ám óriási bűne, történelmi hibája a magyar külpolitikának, hogy 1995-ben és 96-ban engedett annak az érvelésnek, amely szerint Szlovákiát és Romániát is megilleti ez a klauzula.

Visszatérve a ratifikációs előkészületekhez, láthattuk: a miniszterelnök eltökélte, hogy minden változtatás nélkül keresztülviszi az országgyűlésen a magyar-ukrán szerződés megerősítését az ellenzék segítségével, amely segítségről már az ülés előtt bizonyára meggyőződött!

A miniszterelnök nekünk nem szólt arról, hogy másnap vagy harmadnap Ungvárra utazik, s ebből tudható volt, mennyire komolyan vette aggályainkat.

Ezt közölte az MTI pénteken, 1993. április 30-án a BBC hírforrásra hivatkozva: „Magyar-ukrán csúcstalálkozó volt ma Ungváron. Antall József és Leonyid Kravcsuk megbeszélésein többek között szóba került a kárpátaljai magyarság helyzete is. A telefonvonalban Iván Zoltán az ukrán-magyar határról. Milyen eredmény született ebben a kérdésben? – Azt hiszem, hogy mindkét fél meglepéssel zárta ezt a csúcstalálkozót. A magyar fél kiemelte, hogy előrehaladás történt a kárpátaljai különleges gazdasági övezet kialakítása kérdésében. A nemzeti kisebbségek ügyét érintően Antall József miniszterelnök hangsúlyozta a személyi jogú autonómia, a kulturális autonómia megvalósításának, valamint a közigazgatási autonómia lehetséges formáinak bevezetéséről folytatott tárgyalások jelentőségét. – Az itteni értesülések szerint a tanácskozás Antall József kérésére jött létre. Többek között azért, hogy a magyar miniszterelnök megnyugtassa Kravcsuk elnököt, hogy az együttműködési szerződést ért bírálatok nem befolyásolják a két ország jóviszonyát. Vajon valóban sikerült-e megnyugtani az ukránokat, vagy egyáltalán voltak-e az ukránoknak aggodalmaik ezzel kapcsolatban?

– Azt hiszem, hogy sikerült megnyugtani az ukránokat. Az aggodalmak valós aggodalmak voltak. Hiszen a legnagyobb kormányzó párton, az MDF-en belül néhány képviselő, egyesek szerint körülbelül 50 képviselő is amellet volt, hogy a határok sérthetlenségére vonatkozó kitétel esetleg valamilyen precedens lehet későbbi alapszerződések vonatkozásában, itt a régióban. Antall József miniszterelnök ugyanakkor nagyon magabiztosan nyilatkozott, és azt mondta: a jövő héten ez a szerződés a parlament elé fog kerülni. És hangsúlyozta azt is, hogy a demokratikus parlamenti pártok, illetve a pártokon belüli viták nem érintik a magyar-ukrán kapcsolatok egészét, és a parlamenti pártok között egyetértés van abban, hogy mindegyik parlamenti párt szomszédjának a független, szuverén Ukrajnát szeretné látni. És ehhez bizony szükség van erre az alapszerződésre is. Mégpedig feltehetőleg az ellenzéki pártok támogatásával megszavazandó alapszerződésre.”¹⁴

Egyértelmű és világos volt, hogy a ratifikációs országgyűlési vitát nem halasztják el, s a következő hét keddjén, május 4-én megkezdődik az általános vita. Így azután jelentős gondot fordítottam felszólalásom megszerkesztésére Akarattyán. Egyfelől egyértelművé kívántam tenni, hogy a szerződés megkötését ellenzem, szükségtelennek, károsnak tartom. Másrészt tudtam, hogy ez az ellenkezés és vita ártani fog a kormánynak, s ezt a sérelmet a legkisebb mértékűre szerettem volna visszaszorítani. Ennek megfelelően felszólalásom talán túlzottan is higgadt hangvételű volt, ám a lényegét illetően teljesen egyértelmű. A mérsé-

kelt hangnem oka nem a félelem volt, mert ez az érzés hiányzott belőlem pályám kezdeteitől fogva, amikor egyáltalán politikával kezdtem foglalkozni. A hangnem oka a féltés volt, az tehát, hogy az aggodalom és esetleg ellenérzés kifejezésével ne rontsuk a jobb híján ilyen nemzeti kormányzat presztízsét az elkerülhetetlen mértéknél jobban. A helyes magyar formuláról ezt mondtam: „Magyarország – kijelentve, hogy békére törekszik – tartózkodik minden erőszakos lépéstől, tekintettel a határon túli magyar kisebbségek érdekeire, megtartva az általa aláírt nemzetközi szerződéseket (mint amilyen az ENSZ Alapokmánya és a Helsinki Záródokumentum), és mindezek alapján a határookra vonatkozó kikötéseket abban az esetben fogad el és lát jónak, hogyha ezek a kikötések a határok számára kedvező irányú megváltozását tartalmazzák.”¹⁵ A szöveg elkészült, felszólalásom felolvasás volt. Ezt a felolvasást, amelyet azzal fejeztem be – elsőnek a vitában –, hogy én az előterjesztést nem szavazom meg, fergeteges szócsata követte. Tekintettel arra, hogy valószínűleg engem tartottak a legmérsékeltetebbek az ellenzők közül, Szabad György házelnök, aki akkor az ülést is elnökölte, nekem adott elsőnek szót a külügyminiszter után, aki a kormány képviselőjében a határozati javaslatot előadta. Ez nem volt rossz döntés, ám nem tudta megakadályozni a vita elmérgesedését. Emlékezetem szerint utánam Zacsek Gyula szólalt fel, s Torgyán József is emlékszem, és másokra. Kifejezetten rossz érzésekkel és visszatetszéssel töltött el a hazaárulás bélyegének megmutatkozása, egyáltalán ennek a fogalomnak a vitában való megjelenése. Ám kötelességem volt a megszólalás az általam jónak tartott oldalon, és ezért fejeztem be így szavaimat: „Dixi et salvavi animam meam.” Valóban úgy éreztem, hogy szóltam, és ezáltal megmentettem a lelkemet, azaz lelki nyugalmaimat, követtem a lelkiismeret szavát. „Én a magyar lelkiismeretet szóllaltatom meg” – mondotta több mint ötven éve Bajcsy-Zsiliszky Endre, akinek szellemi kisugárzása hatott rám.

Ebből az időből terjedelmes iratcsomag maradt meg, s kifejezetten az abból az időből birtokomban lévő iratokból idézek, más forrást nem veszek igénybe. Akkor kaptam meg Bégány Attila beadványát, amely 1993. május 5-én kelt, s az MDF Országos Etikai és Fegyelmi Bizottsága elnökének, Kulin Sándornak címezte a készítője. E beadvány lényege az, hogy Antall József, az MDF elnöke, Jeszenszky Géza, az MDF elnökségi tagja, Entz Géza, az MDF tagja és Íjgyártó István, az MDF tagja, a VII. ker. MDF 1990-ben volt elnöke tekintetében azt kérte a beadvány készítője, Bégány Attila, aki akkor főosztályvezető volt a Határon Túli Magyarok Hivatalában, hogy járjanak el e személyek

ellen. *„Kérem a T. Etikai és Fegyelmi Bizottságot, vizsgálja ki, milyen etikai vétség terheli a magyar–ukrán szerződés tartalmát és a szerződés létrejöttének körülményeit illetően az alábbi MDF-tagokat”* – írta Bégány. A beadvány lényege szerint a megvádolt személyek nem jártak el kellő lelkiismeretességgel a szerződés megkötése körül, s ezzel hozzájárultak a december 1-jei sikeres népszavazás végrehajtásának meghiúsulásához. Felrótta a megnevezetteknek, hogy nem olvasták el aláírás előtt a szerződés szövegét, mert *„az inkriminált mondat őket is elborzasztotta volna, s átdolgozásra utalták volna vissza azt”*. Veszélyként veti fel a kormányzó párt belső meghasonlását, majd megállapítja: *„növeli a bajt, aki elfödi”*. A szerződés aláírása a vele való politikai azonosulást jelentette, s természetesen azt, hogy a szerződés lényeges tartalmát az aláírónak ismernie kellett akár úgy, hogy elolvasta, akár úgy, hogy megfelelő tájékoztatást kapott munkatársaitól. Az aláírás maga Antall Józseftől származik, ám ő a külügy által előkészített és tartalmában helyesnek minősített szöveget írta alá teljes felelősséggel. A Bégány-féle bejelentést nem követte az etikai eljárás lefolytatása, s Jeszenszky Géza számos alkalommal és helyen állapította meg és mondta ki, hogy ő olvasta a szerződést, s ami ennél is fontosabb, politikailag azonosult annak tartalmával. Ez akkor is így van, ha többek szerint kisebb bűn lett volna, ha nem olvassák el, mintha tudatosan vállalják a tartalmat...

Ebből az időből származik egy olyan levelem, amelyet képviselőtársaimnak írtam még május 3-án, hétfői napon, kérve őket a megfelelő állásfoglalásra. A harmadik irat egy módosító javaslat a szerződést megerősítő határozat tervezetéhez. A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédság és együttműködés alapjairól szóló szerződés megerősítéséről szóló 5984. számú országgyűlési határozati javaslatához módosító javaslattal éltem. A módosítvány lényege szerint *„...az Országgyűlés, kifejezve teljes egyetértését a Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédság és együttműködés alapjairól szóló Kijevben, 1991. december 6-án aláírt szerződés egészét illetően, felkéri a kormányt a szerződés újratárgyalására...”*¹⁶ Ezt a módosító indítványt rajtam kívül aláírta még Zacsek Gyula, Bogdán Emil, Szilassy György, Réti Miklós, Zimányi Tibor. Ezt megelőzően már 1993. február 16-án is – mint említettem – módosító javaslattal éltem a megerősítő határozati javaslathoz, s ennek lényege is a kormánynak az újratárgyalásra való felhívása volt. Ezt a februári iratot rajtam kívül Zacsek Gyula, Szilassy György, Csapodi Miklós, Halász István, Gáspár Miklós írta alá. A koalíciós képviselők számára május 3-án az esti órákban a meggyőzést szolgáló együttes

ülés volt a külügyminiszter és valószínűleg a miniszterelnök részvételével. Sajnos, nem emlékszem a részletekre. A szerződés országgyűlési vitájának idején egy levelet találtam országgyűlési ülésteremben lévő helyemen, melyet Jeszenszky Géza írt alá. Mivel a birtokomban lévő példányon a nevem nem szerepel (a borítékon igen), úgy vélem, hogy számos képviselőtársam is megkapta, azok mindenképpen, akik nem szavazták meg a megerősítésről szóló határozati javaslatot. Ez a levél szó szerint hosszan idézi több mint egy oldalon gróf Bánffy Miklós volt magyar királyi külügyminiszter háromkötetes Erdély-trilógiájának egy részletét. E szövegben a főhős a világháború küszöbén a Feleki-tetőn búcsúzik Kolozsvártól és az 1000 éves Magyarországtól. Az idézett szövegből (Darabokra szaggatattunk) az olvasható ki, hogy az író saját nemzedékét okolja a történelmi osztály és az ország pusztulásáért, amint írja: *„Lassacsán csupa fikció lép a valóságok helyébe. Önámítás és nagyozolás.”* *„Az ifjúság csalóka ideálokkal és sovén jelszavakkal töltődött meg”, „ebből alakult ki az a jogászi és türelmetlen közvélemény, ami a századfordulótól már csak hízogó frázist fogad el és minden bírálatot hazafiatlanságnak tart.”* *„Most elpusztul az ország és vele az a nemzedék – írta Bánffy az I. világháborús korszakról, aki mindent fontosnak tartott, ami formula, paragrafus vagy frázis. Aki az államélet valóságait el tudta felejtetni és délibábok után futott, akár a gyermek. Aki tudatlanságában élt mindannak, ami a nemzetnek talpköve, erő, önbírálat és összetartás.”* A szerződéssel, annak bírált szakaszával szembeszegülő képviselőket ezzel a Trianon előtti nemzedékkel azonosítja a levél írója. Mindebből pedig arra kell következtetnünk, hogy a levélben példaként állított – a századforduló délibábkergetői által nem követett – azon nemzedékhez, amely a reformkorban indult a politikában, s annak tagjai *„bölcs mérséklettel tudtak nagy kérdéseket megoldani”*, hasonlíthatók a jelenkori politikusok. Félreérthetetlen az egybevetés: Antall és Jeszenszky hasonlítható mutatis mutandis Deák, Eötvös, Mikó, Andrássy nemzedékéhez, míg Csurka, Zacsek, jómagam és mindaz a 39 képviselő, aki velem együtt ellene szavazott a német formulának, az előző századforduló és Trianon hanyatló nemzedékével kerül egy nevezőre. Jól tudjuk, ma már a történettudomány képviselőinek többsége egyetért abban, hogy Trianon tragédiáját meghatározóan nem a magyar uralkodó osztályok okozták, az nagy nemzetközi erők és érdekek közepette jött létre. Nem mondjuk, hogy született meg, mert nemkívánatos torzszülött volt, egy történelmi kényszerszülés következménye.¹⁷ Talán nem tekinthető telitalálatnak egy olyan irodalmi sugalmazás, hogy az ominózus határbiztosító tétel

ellenzői Trianon okozóival lennének egy nevezőre hozhatók, míg azok, akik a legújabbkori „alapszerződéseket” létrehozták, s aligha vitathatóan Trianon megerősítése lett – szándékuktól függetlenül – munkálkodásuk eredménye, nos, hogy ők lettek volna egy olyan hatalmas magyar nemzetekkel összehasonlíthatóak, amely képes volt Magyarország függetlenségéért és nagyságáért, polgári kibontakozásáért, európai súlyáért eredményesen munkálkodni. (Még akkor is, ha a kor minden nehéz kérdését, a földkér-

alírással nélkül.¹⁸ (A vitában válaszoltam erre az iratra, erről a következő lapszámban számolok be.)

Mi indokolja az elvekhez való ragaszkodást, miért jó a követelésről való lemondás elutasítása akkor, ha tudjuk, hogy sem Kárpátalját, sem más területet nem veszítettünk el az ominózus klauzula miatt? Hogyan magyarázható az a „csendes örültség” (Antall kifejezése), ami az elvekhez való ragaszkodásban, a lemondás elutasításában nyilvánul meg, amikor a lemondás látszólag nem jár érzékelhető

Az elvekhez való ragaszkodásnak, a szimbolikus lemondás elutasításának legalább három fontos pillére van. Az egyik a hagyományos alkotmányosság a Szentkorona testének – ami ebben az esetben a magyar birodalom területét, az ország testét jelenti – sérthetlenségét vallja

dést, a szociális kérdést és a nemzetiségi kérdést nem is oldották meg.) Ezek a férfiak egy virágzó, keresztény és történeti hagyományait követő, megerősítő országot hoztak létre, indítottak útjára. Nem teljesen aggálytalan, aránytévész egy olyan állítás, amely e nagy államférfiakkhoz hasonlítja azokat, akik a magyar történelemben először szabadon választott rendszer képviselőként önként, politikai meggyőződéssel, a kompromisszumok robotosaiként hajították az utolsó göröngyöket a történelmi Magyarország koporsójára. Jóhiszemű ténykedésükért, „nemzeti liberális” hevületükért, mint bennszülöttek az aranyért, üveggyöngyöket kaptak csupán.

Az 1993. december 6-án aláírt szerződés egyik előkészítője emlékeim szerint kárpátaljai tekintetben Íjgyártó István kormányfőtanácsadó volt, aki maga is kárpátaljai születésű, míg a nemzetközi jogi megalapozást dr. Szénási György (Külügyminisztérium, Nemzetközi Jogi Főosztálya) végezte el.

Kezemben tartom az MDF frakció *Hírek* című hetilapját, amelyet „bizalmas” jelzéssel a képviselőcsoport tagjainak készítettek. E rendszeres tájékoztató kiadványnak az 1993. évi 20. heti, 1995. május 6-án kelt példánya kizárólag a magyar-ukrán szerződésről szól. A benne közölt kérdések és válaszok címe: *Kérdések a magyar-ukrán szerződésről*. Ez az írásmű a kormánypárti képviselők meggyőzését szolgálta. Nyilván a külügyminisztérium munkája volt,

kárral, legalábbis nem azonnal. Sőt bizonyos engedmények, kisebbségi jogok látszólagos megnyírása észlelhető. Az elvekhez való ragaszkodásnak, a szimbolikus lemondás elutasításának legalább három fontos pillére van. Az egyik a hagyományos alkotmányosság a Szentkorona testének – ami ebben az esetben a magyar birodalom területét, az ország testét jelenti – sérthetlenségét vallja. Az országterület nem darabolható, nem nyirbálható meg, nem csökkenthető, de alkotmányos alap nélkül nem is növelhető. A törvényhozó szerves része egy alkotmányos múltból jövőbe tartó nemzedékek végtelen sorának. Kötelező számára a közösséget akár az áttételesen károsító döntésektől való tartózkodás, s mindannak megtétele, ami a közösség életéhez szükséges. A második pillér a „területért jogokat” elve, az a kivételes helyzet, amikor valamely joglemondó, területéről lemondó nyilatkozat ellentételezéseként megfelelő súlyú garantált jogokat kap az elszakított területen élő nemzetiség, mégpedig nemzetközi garanciák vállalással. Ez nagyon ritka jelenség a nemzetközi életben, példa rá Dél-Tirol esete: az Ausztriától elszakított német lakosságú terület több évtizedes alkudozás, kül- és belpolitikai küzdelem árán létrehozott önkormányzat. A külügyminiszter azt írja az 1991-ben megkötött szerződésről, hogy „ki-mondatlanul is azzal a feltétellel vállalták a magyar kisebbség jogainak széles körű biztosítását” – tudniillik hogy a követelés elutasító klauzulát fel kell venni.¹⁹ Ez az eset

Budapest 1991. december 14. Für Lajos, Antall József miniszterelnök és Csurka István a Magyar Demokrata Fórum V. Országos Gyűlésén a Budapesti Műszaki Egyetem aulájában

éppen nem a „területet jogokért” elv érvényesítése, egyrészt azért, mert a jogok (inkább kívánságok) nem voltak rendhagyóan súlyosak és garancia sem volt megtartásukra (lásd területi autonómia meghíúsulása), másrészt semmiféle alkufolyamatnak nyoma nem volt. Hiszen ki sem kellett mondaniuk az ukrán képviselőknek a területi és a kisebbségi jogok összekapcsolását, a magyar fél már a kimondatlan feltételt is teljesítette. A harmadik pillér az irracionális reménység megóvásához fűződő érdek, egysze-

rűbben a remény megőrzése. Aki nem könyvekből ismeri a kisebbségbe szorított népek – különösen a magyarság – gondolkodását és lelkületét, az tudja, hogy a túlélésnek, a nemzeti-népi jelleg megtartásának mérhetetlen súlyú eleme a remény. Erről többet lehetne elmélkedni, ám ez nem az ész, hanem a közösségi tudattalan világa.

„A magyar ebben a változó világban »posztulál« valami állandóságot. Elsősorban országának állandóságát. Ez a »Szent Korona területe«, egységes és változhatatlan, ezer esztendő óta. Más nemzetek növelhetik vagy elveszthetik birtokaikat. Magyarország olyan, mint egy eleven test, melyet sem vagdalni, sem toldani nem lehet. A történelem tanúsága szerint minden toldás vagy hódítás hamarosan lehullott róla, s viszont elvágott részei előbb-utóbb újból összenőttek. De amíg ez nem történt is volna meg, a magyar mindig csak ugyanazt az egységes és teljes földdarabot tudja hazájának tekinteni. Az ezeréves jogállapot az ő szemében nagyobb és igazabb valóság, mint a politika véletlenjei által teremtett változó helyzetek. Az alkotmány a magyarságnak mintegy erkölcsi területe és birtokállománya. Ez ismét szilárd pont a világegyetemben. Az alkotmányt ezerszer megsérthetik, kormányozhatnak nélküle, vagy ellene, s ha ez századokig is eltart, az igazi magyar az alkotmányt akkor is élőnek és érvényesnek fogja tekinteni.”²⁰

JEGYZETEK

¹ Jeszenszky Géza, Osiris, Budapest, 2016.

² Dányi László, Békéscsaba Csongrád, 2017.

³ Jeszenszky: 61. o.

⁴ Dányi László: Miért mondott le az Antall-kormány és az országgyűlés a történelmi Kárpátaljáról? Békéscsaba-Csongrád, 2017.

⁵ Schmidt kancellár.

⁶ Lásd melléklet: Dokumentumok.

⁷ Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1945–1982. Közgazdasági és Jogi – Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985. 434. o.

⁸ „Mit diesem Vertrag geht nichts verloren, was nicht langst verspielt wurden war.” („Ezzel a szerződéssel semmit sem veszítünk, amit már régen el nem játszottunk.”) Megszólalásig hasonlít erre a szociálliberális gondolatra a magyar külügyminiszter érvelése a magyar–ukrán szerződés vitájában, majd később az erről a kérdéskörrel szóló részletes művében. A kereszténydemokrata ellenzék nem támogatta a szerződést, ám nem akadályozta meg.

⁹ Példaként: Szerződés a Lengyel Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság között a közöttük lévő határok megerősí-

téséről 3. cikkely: *A Szerződő Felek kijelentik, hogy egymással szemben nincs semmilyen területi követelésük, és ilyen követeléseket a jövőben sem fognak támasztani.*

¹⁰ Lásd Jeszenszky.

¹¹ A kiemelt szövegrész elhagyása lett volna indokolt.

¹² Irat a szerző birtokában.

¹³ Országgyűlési Napló 1993. május 11.

¹⁴ MTI Archívum 1993. 04. 30.

¹⁵ Országgyűlési felszólalás 1993. május 4.

¹⁶ Irat a szerző birtokában. Megtalálható az 1990-1994 országyűlési irományai között.

¹⁷ Ennek a kérdésnek sokrétű elemzése megtalálható e lapszá-munk kiegyezéssel foglalkozó írásaiban.

¹⁸ A dokumentumként közölt szöveget elláttam saját észrevételeimmel, amelyek elhagzottak többé-kevésbé az országgyűlési vitában is.

¹⁹ Jeszenszky 61. o.

²⁰ Babits Mihály: A magyar jellemről. in.: Mi a magyar? Szerk. Szekfű Gyula, Magyar Szemle 1939.